

Letterhout **Oude en nieuwe ficties over de wildernis**

door Tijs Goldschmidt

Geen enkele diersoort sticht natuurreservaten. Dat doet alleen de mens. Er zijn natuurlijk wel volop dieren die een goed gastheer zijn voor hun parasieten. Wie weet waant een teek in het oor van een hond zich in een natuurreservaat, of ervaart een spoelworm de darm van een varken als een veilig refugium. Maar dat dit iets anders is dan de natuurreservaten die ik voor ogen heb, zal duidelijk zijn. Er zijn dieren die slaven houden – luizen exploiterende mieren zijn daarvan het bekende voorbeeld, maar ook die bedoel ik niet. Dieren die natuurreservaten hebben in plaats van zijn, komen bij mijn weten niet voor.

Natuurbeschermers kiezen er bewust voor een waardevol gebied te behouden. Niet omdat het van direct praktisch nut is, niet omdat het graan, vlees, melk, of ander product oplevert, maar omdat wordt ingezien dat het van belang is de planten en dieren, die in dat gebied voorkomen, af te schermen in de hoop ze te behouden. Natuurlijk zou je het esthetisch genoeg en de ontspannende functie die de eventuele bezoekers van deze gebieden ervaren ook nuttig kunnen noemen, maar het gaat toch in de eerste plaats om de waarde van het gebied zelf. De overwegingen om dat te doen zijn meestal van ethische en morele aard. Het is bemoedigend dat er steeds meer mensen zijn die zich ervoor inzetten om andere levende wezens in staat te stellen aan de wereldwijd oprukkende en vaak vernietigende invloed van de moderne mens te ontsnappen. Illegale houtkap, overbevissing, de catastrofale effecten van invasieve soorten, de vermoedelijk door mensen veroorzaakte mondiale klimaatverandering, wie is er nooit van slag geraakt door alle informatie over de deprimerende ontwikkelingen op die terreinen?

De mens sticht niet alleen reservaten, maar is bovendien het enige wezen dat in staat is andere biologische soorten op te vatten als een unieke verzameling van aanpassingen aan de omgeving. Uit zo'n natuurlijke assemblage van aanpassingen spreekt niet zelden een miljoenen jaren lange ervaring. Filosofen zullen het woord "ervaring" in dit verband misschien ongelukkig gekozen vinden, maar ik doe het toch. Wie een biologische soort uitroeit, vernietigt om te beginnen ervaring met de wereld, en vermoedelijk nog veel meer, omdat geen twee soorten precies dezelfde rol spelen. Ze verschansen zich in een andere ecologische nis, ze hebben bij wijze van spreken een ander baantje in het ecosysteem. Valt er een soort weg dan heeft dat repercussies voor het hele systeem. Dat biologische soorten uniek zijn is hun bestaansrecht en dat impliceert dat uniek zijn een eigenschap is die alle soorten op aarde delen. Er is met andere woorden weinig zo gewoon als uniek te zijn.

Ruim een half jaar geleden werd er in westerse kranten frequent bericht over de toestand van Terri Schiavo, een 41 jaar oude vrouw die al sinds 1990 in vegetatieve staat leefde. Haar echtgenoot wilde al jaren geleden dat de kunstmatige voeding stopgezet zou worden, opdat ze zou kunnen sterven, maar haar ouders verzetten zich daartegen. Er volgde een splende rechtszaak. In de krant stond regelmatig hoe haar toestand was, wanneer zij voor het laatst had gegeten en gedronken, hoe de standpunten binnen en buiten de familie waren verdeeld en ook hoe hoge rechters over de zaak oordeelden. Het boeide kennelijk veel mensen, inclusief mijzelf.

De overweldigende aandacht in de media voor Terri Schiavo stond in schrijnend contrast met de belangstelling voor een VN-rapport dat in diezelfde periode werd gepubliceerd. Daarin schetsen ongeveer dertien honderd onderzoekers de toestand van een groot aantal ecosystemen die voor het behoud van biodiversiteit, maar mogelijk zelfs met

het oog op ons eigen voortbestaan van cruciaal belang zijn. De toestand van de in het VN-rapport beschreven ecosystemen stemt natuurliefhebbers zorgelijk. Je zou dan ook verwachten dat er meer over dit onderwerp zou worden geschreven en diepgaander zou worden geanalyseerd dan over die inmiddels wereldberoemde comapatiënt, maar dat was vreemd genoeg niet het geval. Gelukkig besteedden de meeste kranten er wel aandacht aan, soms zelfs op de voorpagina, maar al snel luwde de belangstelling. De kwetsbare ecosystemen werden weer vergeten en alle aandacht was opnieuw gericht op de patiënt die van alle ophef niets merkte en te diep in coma was om zelfs maar dood te kunnen willen.

Ik denk dat dit voorbeeld exemplarisch is voor iets algemener dat literatuurkenners en journalisten al zo lang weten. Mensen lezen nu eenmaal veel liever over een zere teen, bij voorkeur natuurlijk eentje van henzelf, maar het mag ook de schitterende teen van een filmster zijn, dan over een ramp die zich ver weg voltrekt. Elke over de natuur schrijvende literator of journalist heeft daar, of hij wil of niet, mee te maken. Hij staat voor de opgave om de ecologische misstanden die hij onder de aandacht wil brengen beeldend te transformeren tot zere tenen. Dat is Ghosh heel goed gelukt in *The Hungry Tide*. De personages in die roman en vooral de dolfijnenonderzoeker Piya Roy hebben in verschillende perioden van de afgelopen eeuwen ervaren hoe rijk het leven in de Sundarbans en omstreken was. Dat er na hevige storm een stuk of twintig uit koers geraakte walvissen in ondiepe getijdenpoelen achterbleven in de baai van Bengalen, dat er talloze rivier- en kustdolfijnen rondzwommen, en hoe het strand bij eb purper kleurde door de miljoenen krabben die er krioelden. Ook beschreef Ghosh beeldend hoe weinig mensen er in de koloniale tijd in de Sundarbans woonden, omdat er van overheidswege een natuurreserveaat ter ere van de tijger was opgericht. Daarin was voor de lokale bevolking geen plaats. Wie de roman heeft gelezen, heeft ervaren hoe kwetsbaar dit mangrovewoud is. Je beseft bovendien welke ethische problemen het geeft wanneer het kunstmatig behoud van de tijger, die in de loop van het internationaal zwaar gesubsidieerde *Project Tiger* steeds meer overeenkomsten ging vertonen met een comapatiënt, de voorrang krijgt boven de opvang van radeloze oorlogsvluchtelingen uit Bangladesh. "Zijn wij dan nog minder belangrijk dan een tijger," verzuchtten zij.

Een pionier op het terrein van schrijven over de natuur, vijf en veertig jaar later geboren dan Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre, was de Engelse landjonker Charles Waterton (1782-1865). Hij was in het bezit van een groot landgoed, Walton Hall, in het Engelse Lancashire en maakte verschillende lange zwerftochten naar Brits Guyana (1812, 1816, 1820) en de Verenigde Staten (1824). Hij had een speelse, onorthodoxe geest en verplaatste zich vergaand in dieren, wat toen zeker ongewoon was. Zo hield hij er bij het ontwerpen van de paardenstal op zijn landgoed rekening mee dat zijn paarden elkaar zouden kunnen aankijken tijdens hun conversatie. Dat was een overweging die in de hoofden van weinigen in die tijd zou zijn opgekomen, laat staan dat zij er in de bouwtekeningen rekening mee zouden houden. Opmerkelijk was ook dat Waterton zich verdiepte in vogels en amfibieën, zoals kraaien of padden, die gewoonlijk als ongedierte werden beschouwd. Woedend reageerde hij toen zijn buurman, Sir William Pilkington, de laatste raaf van Yorkshire had geschoten, wat destijds een tamelijk overtrokken reactie werd gevonden.

Toen hij al tegen de tachtig liep, klom de uiterst lenige Waterton met gemak in bomen om beter zicht te hebben op een nestelend paar roofvogels. Waterton was daarmee een voorloper van een hedendaagse veldbioloog als Rob Bijlsma, auteur van een afdoende roofvogelatlas, die veelvuldig hoog en langdurig in bomen verblijft om gedrag van deze dieren te bestuderen. Op andere momenten nestelde Waterton zich op een comfortabel plekje in een boomtop om daar Ovidius te lezen, of de bezoekers van zijn landgoed dat hij voor publiek had open gesteld te bespieden. Je zou kunnen zeggen dat Waterton voor de dieren was, wat Stendhal voor de mens is geweest, een pionier op het terrein van de ethologie. Stendhal fileerde de liefde in al haar gedaanten, Waterton deed dat met het

gedrag van de meest uiteenlopende diersoorten als ijsvogels, kevers en dassen, waar in die tijd haast niemand oog voor had.

Waterton kwam uit een katholiek geslacht en had een uitgesproken hekel aan de protestanten waarvan Engeland vergeven was en die hem op alle mogelijke manieren dwars zaten, minachtten en zelfs terroriseerden. Katholieken mochten in die tijd geen universitaire opleiding volgen, zodat het hem onmogelijk werd gemaakt officieel geschoold te raken in biologische onderwerpen. Het veroorzaakte een levenslange frustratie ten opzichte van de universitair geschoolde *naturalists* en misschien valt zijn afkeer van boekenkennis ook daarop terug te voeren. De haat van deze verder zo zachtaardige man, zat zo diep en was zo primitief dat hij die projecteerde op de bruine rat die hij associeerde met de gehate protestantse koning Willem III. Het verhaal ging dat de bruine ratten op het schip van deze Oranje naar Engeland zouden zijn gekomen toen die, op verzoek van de Engelse Whigs, de katholieke Engelse James II kwam afzetten. De associatie tussen de bruine rat en de gehate koning kwam algemeen voor, maar nam bij Waterton een excessieve vorm aan. De bruine ratten waren een hel voor de zwarte als we Waterton mogen geloven. Hij was ervan overtuigd dat bruine ratten uitgesproken protestantse dieren waren, overlopend van, in zijn ogen, naargeestige protestantse ijver en hij ruimde ze met sadistisch genoegen uit de weg. De zwarte rat waarmee hij zichzelf identificeerde zag hij als een onderdrukt en weerloos katholiek wezen dat gekoesterd diende te worden, terwijl het toch deze soort is die de pest verspreidt. Pas een eeuw of anderhalf later zou Gerard Reve ook tot de conclusie komen dat er zoiets bestaat als een typisch katholieke diersoort. Over de papegaai schreef Reve in een brief aan Rudy Kousbroek: "Op gezag van het handboek van Ripa is deze fraai gevederde mensenvriend door de R.K. Kerk leerstellig als katholieke vogel erkend, onder andere omdat het naast de mens het enige dier is dat Ave kan zeggen." Ik weet niet of hij het werk van Waterton kende, wel dat hij in de redactie van *Tirade* zat toen Bernlef in 1964 in dit tijdschrift een artikel aan de landjonker wijdde.

Waterton observeerde louter uit nieuwsgierigheid en niet omdat hij uit was op de een of ander praktische toepassing. Laat staan dat zijn belangstelling was ingegeven door het verlangen dieren te fokken, of te domesticeren, al hield hij er wel van halftamme uilen door zijn slaapkamer te laten vliegen. Hij had in de eerste plaats belangstelling voor het observeren van wilde dieren in hun eigen omgeving en wilde zoveel mogelijk zelf ervaren. Dat leidde dikwijls tot gedrag dat wij zelfs nu nog buitennissig zouden noemen. Men vond hem vreemd en zijn bezigheden op zijn zachtst gezegd "unusual".

Zo had hij zich vast voorgenomen toch ten minste één keer in zijn leven mee te maken hoe het zou zijn als een Zuid-Amerikaanse vampier zijn bloed zou zuigen. Om die reden liet hij, tijdens een zwerftocht in het Brits-Guyaanse regenwoud, nachtenlang een voet bungelen buiten zijn hangmat die tussen twee bomen was opgehangen. Zonder resultaat overigens, de vampiervleermuizen hadden geen trek in de toen nog jonge Engelsman, maar gaven de voorkeur aan een van zijn helpers.

Het beeld dat ik tot dusver heb gegeven beperkt zich voornamelijk tot de excentrieke kant van de squire en is voor een deel ontleend aan het boek *English Eccentrics* van de dichtster Edith Sitwell, maar Julia Blackburn, Watertons biograaf en mijn belangrijkste bron op dit terrein, benadrukt dat hij veel meer was dan dat. Behalve een onconventionele man was hij ook een belangrijke pionier op het terrein van de natuurbescherming en het milieuactivisme.

Over zijn reizen naar Brits Guyana en Noord-Amerika deed hij bezeten, af en toe geestig en altijd eigenwijs verslag in zijn boek *Wanderings*. Blackburn citeert in haar rijke biografie Theodore Roosevelt, die net als zoveel andere leken-natuurlijke liefhebbers enthousiast was over *Wanderings* en er een nieuw literair genre in herkende: "het begin van een literatuur waarin veldbiologen die eveneens schrijver waren voor ons de betovering en het belang, de verschrikking en de schoonheid van de verre wildernis beschreven, waar de natuur onverschrokken zielen tot rust brengt en de geest aanjaagt".

Anders dan Bernardin de Saint-Pierre en Amitav Ghosh schreef Waterton geen fictie, maar dagboek-achtige notities. Ze lijken soms verdacht veel op een vogelgids, of op een foldertekst om biologen naar Brits Guyana te lokken en daar het langademiger onderzoek te doen waaraan hij zelf nooit toekwam. Maar hij was niet alleen maar een enthousiaste vogelaar, Waterton vreesde ook de oprukkende beschaving. Zwervend in de ongerepte wouden bij de Essequiborivier in het binnenland merkte hij op: "In deze afgezonderde en eenzame uitgestrektheid is het gewaad van de natuur zo te zien niet door brand aangetast, noch is haar productie verstoord door de uitroeiende hand van de mens." Ook beseftte hij lang voor de oprichting van Yosemite National Parc wat de Amerikanen zouden verliezen als ze op dezelfde voet verder gingen met het kappen en ontginnen van wouden. Hij voorspelde bijvoorbeeld de rampzalige gevolgen van erosie. In dit opzicht was hij even opmerkelijk als Bernardin de Saint-Pierre op Mauritius en zijn tijd ver vooruit. Het sprak toen ook helemaal niet vanzelf om in een boek uitgebreide natuurbeschrijvingen te geven uit interesse voor die natuur zelf. In de *gothic novels*, zoals die van Ann Radcliffe, uit het einde van de achttiende eeuw werden deze beschrijvingen vooral opgenomen om de lezer te laten huiveren. Waterton schreef geen griezelboeken en de verbeelding speelt in zijn werk maar een geringe rol. Toch houd ik van zijn onbevangen manier van schrijven, van het voorlopige van zijn notities, van het ontbreken van de vaak wat geforceerde constructies waar een romanschrijver meestal niet onderuit kan. Je voelt Watertons enthousiasme, hij móet vertellen wat hij allemaal voor fantastische dingen ziet en meemaakt. Het had voor een protestant vast wat geserreerder gemogen, want je wordt overspoeld met wetenswaardigheden en belevenissen.

Waterton zal door literatuurkenners waarschijnlijk geen groot stilist worden gevonden, zoals bijvoorbeeld de Belgische dichter en schilder Henri Michaux dat was. Die wijdde ook een in 1929 gepubliceerd boek aan zijn verblijf in het Zuid-Amerikaanse regenwoud: *Ecuador: een reisjournaal*, waarin hij briljant moppert over zijn ongemakken. Maar Waterton schrijft wel levendig, observeert origineel, selecteert vanzelfsprekend wat hij wel en niet noteert, en toetst kritisch de beweringen van voorgangers. Bekend is dat hij voor zijn *Wanderings* lang niet al zijn aantekeningen overnam. Om zichzelf in zijn boek niet steeds centraal te stellen, een euvel waaraan zoveel reisverhalen lijden, bespaart hij de lezer veel van zijn ellende, zoals koortsaanvallen door malaria, dysenterie en voedselgebrek. Hij deed dit uit bescheidenheid, omdat hij zijn eigen kwalen voor een ander minder boeiend vond, wat me een wijs besluit lijkt. Alleen een heel goede schrijver als Michaux kan het zich permitteren een boek lang ongestraft te mopperen over "die verschrikkelijke reis" en alle ongemakken die hem overkwamen: "Doortrokken van kinine, hitte, het wiegen van de kano, het oneindige, dikke gebladerte van het amazonewoud, de geweldige hoeveelheid water achter en voor ons, en vóór ons vooral ook de moeraskoorts en dat is nog niets, maar ook de gele koorts, en dan moet je daarin nog dertien dagen verder en voort, met een hol gezicht, een vervelend hart en platte maag en longen." Dat Waterton daarover zo weinig uitweidde, werd hem later door zichzelf respecterende *naturalists* toch weer verweten. Het is ook nooit goed. Ze beschuldigden hem er niet alleen van te fabuleren, maar vonden bovendien dat hij een veel te rooskleurig beeld had neergezet van het leven in het regenwoud. Was het niet levensgevaarlijk argeloze reizigers de wildernis in te lokken door hen voor te spiegelen dat zij in een paradijs terecht zouden komen?

Waterton schreef geen romans, laat staan dat hij het, zoals Bernardin de Saint-Pierre, in zijn hoofd zou hebben gehaald een verhaal te verzinnen dat zich afspeelt in een land waar hij nooit was geweest. Maar deze non-conformistische buitenstaander vond wel degelijk een prikkelende manier om te schrijven over de natuur.

Watertons reizen naar Brits Guyana waar zijn familielid in Demerara een plantage bezat, konden tot wel elf maanden duren. Vaak trok hij ongewapend en blootvoets, slechts vergezeld door lokale helpers, het regenwoud in. Dat was voor die tijd ongebruikelijk. Hij had ervaren dat de meeste dieren, zelfs de jaguar, je met rust laten zolang je ze maar niet in het nauw drijft of laat schrikken. Op een slang, wist hij al, hoefde je alleen maar niet te gaan staan om er geen last van te hebben. De mensenetende tijgers in de Sundarbans die

een gevaar vormen voor de lokale bewoners zodra ze illegaal het tijgerreservaat inglippen om brandhout te halen, zijn in dat opzicht nogal uitzonderlijk. Waterton exploreerde intuïtief de methode van ongewapende toenadering die pas in de jaren zestig van de vorige eeuw gangbaar werd dankzij veldbiologen als George Schaller, Jane Goodall en Dian Fossey.

Het betekent niet dat hij dieren bij gelegenheid niet ook doodde. Hij schoot vogels en vertelt over een kaaiman die hij, gesteund door zijn helpers, bedwongen zou hebben door op zijn nek te springen, zijn voorpoten te grijpen en ze naar achteren en naar boven te trekken. Zo zat hij ten slotte als een ruiters op de krokodil en hield zijn poten "als teugels" in zijn handen. Het waren dit soort krokodillenverhalen waardoor Waterton niet altijd serieus werd genomen.

De landjonker liet zich ook, anders dan een degelijke bioloog, voortdurend afleiden. Hij zag altijd weer een nog vreemder dier, of een nog prachtiger boom zoals de johannesbroodboom, de ebbeboom, of de letterhoutboom die hem in verrukking bracht. Waterton projecteerde wel menselijke eigenschappen op dieren, maar deed dat nooit met het doel ze er in vergelijking met "de superieure mens," bekaaid af te laten komen. Hij was ervan overtuigd dat dieren ook emoties hebben en dat hij toch ten minste een poging moest wagen om zich in hen te verplaatsen. In dat opzicht verschilt hij sterk van de latere etholoog Niko Tinbergen die weliswaar niet ontkende dat dieren emoties hebben, maar vreesde dat daarover niet veel zinnigs te zeggen viel en er dus liever over zweeg. Achteraf gezien een te pessimistische visie.

Een verslag van Watertons ontmoeting met de luiaard, een dier waarmee hij alleen al affiniteit moet hebben gehad omdat hij er zelf zo van hield mooie dagen hoog in de bomen te door te brengen, typeert zijn manier van observeren. De luiaard, schreef hij, kan je aankijken alsof hij zeggen wil, "heb meelij met me, want ik lijd pijn en heb verdriet? Dat zijn natuurlijk ongefundeerde projecties op een dier dat nu eenmaal wat droevig uit zijn ogen kijkt, al voelt het zich nog zo opgetogen. Maar Waterton zag de luiaard ten minste niet als een cartesische machine die niet in staat was emoties te ervaren en zijn notitie was een eerbewijs aan de waardige luiaard:

"Let us now turn our attention to the Sloth, whose native haunts have hitherto been so little known, and probably little looked into. Those who have written on this singular animal, have remarked that he is in a perpetual state of pain, that he is proverbially slow in its movements, that he is a prisoner in space, and that as soon as he has consumed all the leaves of the tree upon which he had mounted, he rolls himself up in the form of a ball, and then falls to the ground."

Waterton heeft goed gekeken en stelde vast dat er niets klopte van de beschrijvingen die hij onder ogen had gekregen: "If the naturalists who have written the history of the sloth had gone into the wilds, in order to examine his haunts and economy, they would not have drawn the foregoing conclusions; they would have learned, that though all other quadrupeds may be described while resting upon the ground, the sloth is an exception to this rule, and that his history must be written while he is in the tree. This singular animal is destined by nature to be produced, to live and to die in the trees."

Toen Waterton afscheid nam van deze luiaard, zei hij hem vaarwel en voorspelde dat het dier zijn leven lang waarschijnlijk geen mens meer zou tegen komen. In dat opzicht zijn de tijden sterk veranderd. Tegenwoordig zou je een luiaard proberen zo te conditioneren dat hij maakt dat-ie wekomt, zodra het geluid van de cirkelzaag te horen is en hem dan pas sterkte wensen. Wie herinnert zich niet de gruwelijke ontvangst van de orang oetangs die een jaar of zeven geleden tijdens de bosbranden op Kalimantan de vuurzee ontvluchtten? Ze betraden noodgedwongen het domein dat de mensen als het hunne beschouwden. Daarmee maakten ze zich kennelijk schuldig aan een onacceptabele overschrijding van de in feite

fictieve grens tussen het menselijk domein en de wildernis waarvoor ze met hun leven betaalden. Ze werden bruut vermoord, soms zelfs met cirkelzagen.

Het zou me niet verbazen als die houtkappers nog nooit een in het wild levende orang oetang van dichtbij hadden gezien en doodsbang waren. Nog in de tijd van Rousseau werd in het Westen gedacht dat orang oetangs een mensenras vormden en dus in principe taal konden gebruiken, maar dat ze geen gelegenheid hadden gehad die te leren. Het was een kwestie van spraakles en dan zou het met de orang oetangs vanzelf goed komen. Zo menselijk als deze romantici zagen de houtkappers de orang oetang in elk geval niet, en je kunt je afvragen hoe dan wel. Het geloof in een traditioneel verhaal waarin een omzichtige omgang met de orang oetang werd voorgeschreven, was bij hen ver te zoeken. De Bon Bibi-legende is er een voorbeeld van hoe effectief die vorm van natuurbescherming kan zijn en ik zou daarvan nog een ander voorbeeld willen geven dat ook betrekking op tijgers heeft, maar dan op Sumatraanse.

In haar boek *Het verbond met de tijger* vertelt de antropoloog Jet Bakels dat de tijgers uit Kerincië weinig te vrezen hadden van vijanden voordat het isolement van dit gebied werd doorbroken. De lokale bewoners zagen in de krachtige en elegante tijger een met rede begiftigd dier waar ze met een wijde boog omheen gingen. Geen Kerinciër haalde het in zijn hoofd om op de tijger die de reïncarnatie van een mens kon zijn te jagen. De angst dat een geest- of vooroudertijger zich zou wreken was veel te groot. Niemand durfde de tijger die volgens de verhalen over sacrale krachten beschikte bij de naam te noemen, liever sprak men over "de Beschermheer van het woud"

Een geesttijger zou, in tegenstelling tot "een gewone" die ook wel voorkwam, nooit zomaar een mens doden en opeten. Wanneer een dorping door een geesttijger werd gedood en verslonden, zou hij het er wel naar gemaakt hebben. Zonder twijfel had hij zich misdragen in het woud. Wie dit heilige domein betrad, hoorde dat met eerbied te doen door een blaadje achter zijn oor te steken, bescherming te vragen van de bosgeesten en op fluisterton te spreken.

Zomaar bomen omkappen kon al helemaal niet. Gevreesd werd dat de tijgers dan wraak zouden nemen. De kans dat een tijger zich aan een mens vergrijpt, wordt zeker groter wanneer het bos gekapt wordt, en hij dus moeilijker aan een prooi kan komen, maar zo werd dat niet geïnterpreteerd. Alleen wanneer de tijger het domein van de mensen betrad en daar als eerste iemand aanviel mocht hij worden gedood. Ook in *The Hungry Tide* schetste Ghosh een gruwelijke moord van de dorpingen op zo'n grensoverschrijdende tijger die menseneter was geworden.

De hechte relatie van Kerinciërs met de tijger werkte van oudsher als een efficiënte vorm van natuurbescherming, net zoals dat in de Sundarbans het geval zal zijn geweest. Helaas is het geloof in geesttijgers nu snel aan het afbrokkelen, waardoor het dier ook voor lokale jagers een potentiële prooi wordt. Helemaal verdwenen is de angst voor de geesttijger nog altijd niet. Nog maar enkele jaren geleden ving een Kerinciër in zijn hertenval per ongeluk een tijger die daarbij kwam te overlijden. Uit angst dat het tijgervolk zich op hem zou wreken, verhuisde de man naar Djakarta, waar hij tegenwoordig op de markt aardappelen verkoopt.

De fictieve kloof, die door dualistische denkers tussen mens en natuur werd opgeworpen, vormde niet alleen de legitimatie om dieren naar believen te kunnen afslachten, maar in de koloniale tijd ook, zoals we net hebben gehoord, om de lokale bevolking uit de Indiase natuurrerservaten te verdrijven. Deze mensen worden nog altijd niet gezien als schakel in het te beschermen ecosysteem, maar als een destructieve factor die door de natuurbeschermers moest worden verwijderd. Dat zou wel eens averechts kunnen werken, voorspelde Ghosh, en zal er vermoedelijk toe leiden dat zij zich zullen verenigen, voor hun rechten zullen opkomen en wanneer ze eenmaal in het gelijk gesteld zijn, zullen terugkeren. Alleen zullen ze tegen die tijd niet meer dezelfde zijn. Met het afbrokkelen van het geloof in geesttijgers, of lokale legenden zoals die van Bon Bibi zal ook het beschermend effect ervan verdwijnen.

In het post-koloniale tijdperk is het er voor de verdreven lokale bevolking uit de Indiase reservaten kennelijk niet beter op geworden. De postkolonialen van de Indiase overheid die het tegenwoordig voor het zeggen hebben, namen de ideeën van de kolonialen voor een belangrijk deel over. Het is opmerkelijk dat het juist de stadse elite is die de natuurbeschermers in staat stelt het reservaat zuiver te houden, waarmee bedoeld wordt dat het niet langer bezoedeld mag worden door aanraking van de (van oudsher in het gebied wonende) mens en zeker niet door een stroom van vluchtelingen die het absorptievermogen van de omgeving ver te boven gaat zoals in de Sundarbans gebeurde.

De corruptie valt natuurlijk niet goed te praten, net zo min als de para-militaire aanpak van de beheerders waaraan Ghosh refereerde, maar toch is er reden de aanwezigheid van lokale bewoners te vrezen. Is het geen illusie te denken dat de oorspronkelijke bevolking niet sterk in aantal zal toenemen, zodat de balans tussen de mens en de andere bewoners van het woud al snel verstoord raakt? En zou de lokale bevolking niet ook veranderd zijn wanneer ze wel had mogen blijven? Hebben ze er nog een boodschap aan dat het verboden is met een ghettoblaster het bos in te gaan zodat de tijgers niet verontrust raken? Zullen ze er begrip voor hebben dat ze niet op de tijgers en andere bedreigde diersoorten mogen jagen met moderne wapens? Wat te doen als zij zich niet wensen te gedragen als voorbeeldige greenpeace activisten, als ze weigeren te leven als een beschermde diersoort, en zich onevenredig snel vermeerderen? Naar mijn idee is de lokale bewoner met "an environmental unconscious", zoals Ghosh het noemt, niemand minder dan de nobele wilde van Rousseau, maar dan in hedendaagse gedaante. Het lijkt me onverstandig erop te rekenen dat zij voor hun eigen belangen op de lange termijn zullen opkomen, terwijl ze met zoveel urgenter problemen worstelen.

De Afrikaanse Masai mogen al sinds lang hun vee niet meer weiden op de uitgestrekte vlakten van de Serengeti, een nationaal park in Tanzania. Natuurlijk zouden ze dat wel graag willen, ze hebben dat van oudsher altijd gedaan, maar de gevolgen voor het ecosystem van de Serengeti zouden rampzalig zijn. Uitgaand van de realistische veronderstelling dat er per Masai twintig koeien nodig zijn om te kunnen overleven en rekening houdend met de te verwachten bevolkingsgroei, berekende de natuurbeschermmer Herbert Prins eens dat er na een jaar of dertig van de hele Serengeti niets meer over zou zijn. Binnen de kortste keren zouden de vlakten vergeven zijn van de Masai en zouden alle wildebeesten door hun koeien vervangen. Tenzij de Masai gedwongen zouden worden aan anti-conceptie te gaan doen en hun aantal nakomelingen streng gereguleerd zou worden. Ik denk niet dat de Tanzaniaanse overheid tot dergelijke maatregelen bereid zou zijn en verwacht niet dat ze blij zijn met bemoeizuchtige westerse natuurbeschermers die deze maatregelen zouden willen opleggen, terwijl die hun eigen wolven, beren en wilde runderen lang geleden zo goed als uitroeiden. Een echte oplossing die de Masai volledig recht doet, zie ik eigenlijk niet.

Natuurlijk moet de lokale bevolking met haar specifieke eisen wel betrokken worden bij het reservaat, anders zal het beheer zeker worden gesaboteerd. Ghosh is niet de enige die daar terecht voor pleit, de evolutiebioloog en natuurbeschermmer Edward Wilson deed dat ook in zijn boek *The Future of Life* uit 2002. Hij benadrukte hoe belangrijk het is lokale bewoners, in de eerste plaats kinderen, voor te lichten over de waarde van het gebied en hen op te leiden tot parkwachter, bioloog, of gids, voor ecotoeristen. Het is essentieel dat de lokale bevolking inziet dat ze zelf belang hebben bij het in stand houden van het gebied en de natuurbeschermers moeten er vervolgens garant voor staan dat dat ook wordt waar gemaakt. Ik vrees alleen dat Wilson al te optimistisch is over de kans van slagen van zijn verstrekkende plannen. De opleiding van deze parkwachters en gidsen voor eco-toeristen zal door de natuurbeschermingsorganisaties nog wel worden gefinancierd, maar wie zal daarna hun salaris betalen? In potentie is een goed opgeleide parkwachter, of gids die niet langer betaald wordt de meest efficiënte stroper die je je voor kunt stellen. Hij weet alle dieren te vinden, hij kent hun schuilplaatsen. Ik moet bekennen dat ik mijn spaargeld nog eerder op

een Boliviaaanse bank zou zetten, dan te vertrouwen op de ecologische verbondenheid met de dieren in het woud van een onbetaalde parkwachter en zijn hongerende gezin.

Nog even terug naar Waterton. Aan de discussie over de mens-dier-grens leverde hij een belangrijke bijdrage. Zo hoorde hij eens vertellen dat de apen met stokken naar mensen gooiden. Dat zou opwindend zijn, want het zou betekenen dat niet alleen mensen, maar ook dieren werktuigen gebruikten. Waterton geloofde niet voetstoots wat er werd beweerd en ging zelf kijken: "Probably travellers have erred in asserting that the monkeys of South America throw sticks and fruit at their pursuers. I have had fine opportunities of narrowly watching the different species of monkeys which are found in the wilds, betwixt the Amazons and the Oroonoque. I entirely acquit them of acting on the offensive. When the monkeys are in the high trees over your head, the dead branches will now and then fall down upon you, having been broken off as the monkeys pass along them; but they are never hurled from their hands."

Pas in de tweede helft van de twintigste eeuw zouden primatologen werktuiggebruik vaststellen bij uiteenlopende dieren als chimpansees en Caledonische kraaien en pas in 2004 werd er gepubliceerd over Zuid-Amerikaanse kapucijnaapjes die, op zoek naar wortels en zaden, stenen gebruiken om harde en droge grond mee los te woelen en noten te kraken.

Halverwege de jaren negentig deed de bioloog Marc van Roosmalen die al bijna twintig jaar veldwerk verricht in het regenwoud een belangwekkende vondst. Hij ontdekte een voor de wetenschap onbekende apensoort, de dwergmarmoset (*Callithrix humilis*) die zo afwijkend was dat er een nieuw geslacht moest worden gegeneerd om het zijn plek in het Linneaanse classificatiesysteem te geven. Het is al bijzonder een voor de wetenschap nieuwe zoogdiersoort te vinden, maar een aap ontdekken die er zo gek uitziet dat er een heel nieuw genus moet worden opgericht, kwam in 1906 voor het laatst voor.

Naar aanleiding van die vondst maakte Cherry Duyns een gedenkwaardige documentaire voor de VPRO waarbij hij met Van Roosmalen de apen opzocht in hun eigen leefgebied. Het was gemakkelijk om te zien hoe Duyns in volledige tropenuitrusting, ter dege voorbereid op ontmoetingen met twaalf meter lange anaconda's en vuistgrote vogelspinnen, achter de wat excentrieke, spin-achtige spät-hippie Van Roosmalen aan liep. Die bewoog zich zo te zien als een hedendaagse Waterton, eveneens blootvoets, door het woud. Hij voelde zich daar volkomen op zijn gemak en toonde grote kennis van de relaties tussen allerlei vruchten, kruiden, bomen en dieren.

De bijzondere apen leefden verrassend genoeg niet diep in het bos, maar langs de rivier bij menselijke nederzettingen. Het waren cultuurvolgers geworden die meer geluk hadden gehad dan de voor het vuur vluchtende Indonesische orang oetangs, want zij waren niet uitgemoord door de relatief recent gearriveerde lokale bevolking. Dat waren geen Indianen, maar verre afstammelingen van Portugese kolonisten. Van Roosmalen had bij eerdere bezoeken moeite gedaan om deze mensen ervan te overtuigen dat ze een bijzondere attractie in de tuin hadden, en vatte het plan op voor de oprichting van een reservaat. De lokale bevolking zou bij het beheer daarvan zeker worden betrokken. Aan een van de dorpsleiders had Van Roosmalen geschenken gegeven die aan de hele gemeenschap ten goede zouden komen.

Ook toen Van Roosmalen met Duyns terugkeerde om de apen te filmen, had hij geschenken bij zich. Dit keer gaf hij die, als dank voor de ontvangst, aan een andere dorpsleider. Duyns en Van Roosmalen hadden afscheid genomen en stonden alweer in de boot om te vertrekken, toen ze rookpluimen zagen opstijgen boven een van de bomen waarin de bijzondere apen zaten. Gelukkig besloten zij dit voorval ook te filmen en in de documentaire op te nemen. Het vuur was aangestoken door de dorpsleider die bij de vorige gelegenheid de geschenken in ontvangst had mogen nemen, en die zich nu gepasseerd voelde. Ik geloof niet dat ik ooit eerder de kwetsbaarheid van een mij onbekend ecosysteem, zo indringend heb ervaren als door de rookpluimenscène in deze film. In plaats van de dreigende dierentuindirecteurstem die obliagaat elke dierendocumentaire afsluit met

de mededeling dat het binnenkort wel allemaal afgelopen zal zijn als we niet oppassen, ondervond je dat nu bijna *live*.

Kennelijk ligt het voor Ghosh anders, maar voor mij hoeft de vorm waarin deze ervaring wordt overgedragen niet *per se* fictie te zijn. Een documentaire, of een essayerende manier van schrijven kan weer andere dimensies van de kwetsbaarheid belichten, of biedt de mogelijkheid dieper in te gaan op technische details. Lange passages over de verschillen in de structuur van het mitochondriaal-DNA van nauwverwante marmosets zouden een roman over Van Roosmalens veldwerk niet ten goede komen. Hoe somber de documentaire ook stemde, juist Van Roosmalen heeft er herhaaldelijk op gewezen dat het Amazone-oerwoud nog lang niet verdwenen is, zoals door sommige onderzoekers wel wordt gesuggereerd. Waterton zou zonder twijfel tevreden zijn te vernemen dat Van Roosmalen zijn eigen werk en dat van wereldwijd erkende *naturalists* als Alfred Russel Wallace en Henri Bates voortzet. Van Roosmalen ontdekte niet alleen de ene na de andere nieuwe titi-apeensoort (*Callicebus*) in het Amazonewoud, maar zelfs grote zoogdieren, zoals een reuzentapir en een zwarte jaguar met witte bef.

Waterton had een groot talent om dieren te conserveren en op te zetten. Hij wordt wel gezien als de beste taxidermist van zijn tijd. Behalve dat hij bestaande soorten zo levensecht mogelijk prepareerde, had hij er veel plezier in om uit allerlei anatomische structuren van uiteenlopende diersoorten noviteiten samen te stellen, waarvan hij beweerde dat ze lang geleden uitgestorven waren. Hij deed zijn best om deze freaks en monsters er zo huiveringwekkend mogelijk uit te laten zien. De ge-assembleerde fabeldieren vernoemde hij elk naar een van de vele protestanten die zijn leven vergalden.

Op zich was het erg progressief om te suggereren dat die freaks en monsters lang geleden uitgestorven waren, want het besef dat er überhaupt soorten waren uitgestorven, begon toen pas door te dringen. Tot het einde van de achttiende eeuw aan toe werd verondersteld dat alle plant- en diersoorten ongeveer zes duizend jaar geleden waren geschapen door God in een vorm die eeuwig hetzelfde zou blijven. Dat de aarde meer dan 3.5 miljard jaar oud is, dat er genetische eenheid van leven is, en dat 99.9 procent van de soorten die ooit tot die eenheid behoorden al weer is uitgestorven kan ook Waterton niet hebben beseft.

Zoals er geleerden waren die meenden dat orang oetangs een mensenras vertegenwoordigden, zo dachten anderen dat er in de wildernis nog "wildemannen in een dierlijke staat leefden die niet over spraak beschikten." Het is niet ondenkbaar dat Waterton zich door dit soort speculaties liet verleiden tot het maken van een assemblage die zijn reputatie veel schade zou doen. Uit de huid van het achterste van een brulaap (red howler monkey) wist Waterton het gelaat van een mens te fabriceren dat voor het prototype van een gentleman door kon gaan. Hij noemde het oerwezen de Non-descript en vermeldde er de quasi-Indiaanse lokale naam bij: Itouli, een verbastering van het Engelse "I too lie." Een wat flauwe grap, maar zeker niet bedoeld om zijn lezers echt te bedriegen. Het stak Waterton dan ook dat serieuze wetenschappers de Nondescript waarvan een afbeelding op het titelblad van *Wanderings* was opgenomen niet konden waarderen. Fictie mag dan volgens Ghosh de ideale vorm zijn om te schrijven over de natuur en de ecologische crisis waarin zij tegenwoordig verkeert, wie essayeert of reportages schrijft moet oppassen met het mengen van feiten en fabels. Gelogen non-fictie, zeker wanneer de lezer geheel aangewezen is op de betrouwbaarheid van de schrijver, omdat hij zelf niet snel zal afreizen naar de exotische oorden waar het verhaal zich afspeelt, kan rekenen op scepsis.

Wie meent dat dit soort *wild fictions* die dus niet altijd in literaire vorm worden overgedragen tegenwoordig niet meer voorkomen, vergist zich. Voor De Saint-Pierre was de natuur een sacrale plaats, voor de wilde denker Edward Blyth was het ongetemd terrein, of wildernis. Ghosh wijst erop dat die twee sterk verschillende visies gemeen hebben dat de natuur wordt gezien als een plek waarin de mens geen plaats heeft. In die zin zijn zowel De Saint-Pierre als Blyth dualistische denkers. De creatie van de hedendaagse wilde fictie waarop ik nu wil wijzen is op datzelfde dualistische denken gebaseerd en berust in feite op

een oude truc. Alleen is ditmaal niet het doel een tweedeling te forceren met het oogmerk de superioriteit van de mens te benadrukken en dus de dieren te mogen afslachten, maar in tegendeel om ze juist heilig te verklaren. Net zoals met de tijger lijkt te zijn gebeurd.

Sinds 1986 is er een wereldwijd moratorium van kracht dat alle jacht op walvissen verbiedt. Ook op soorten die niet langer zeldzaam zijn en zelfs vanuit een natuurbeschermersstandpunt gezien wel enige goed gecontroleerde jacht zouden kunnen verdragen. Geheel afgezien van morele en ethische overwegingen, en strikt lettend op de ecologische argumenten, zijn er weinig bezwaren tegen een streng gecontroleerde jacht op beperkte schaal. Naar schatting zijn er 75 tot 80 walvissoorten op aarde. Onlangs is er zelfs een nieuwe soort ontdekt, niet behorend tot een nieuw geslacht, maar desondanks een bijzondere vondst. Het dier is verwant aan de door Ghosh treffend getypeerde zout-en zoetwatervormen van dolfijnen (*Oracella*) uit de Sundarbans.

Er bestaat consensus over dat walvissoorten niet mogen worden uitgeroeid. Het is opmerkelijk dat mensen die tevreden vlees consumeren, zelfs wanneer dat afkomstig is uit de bio-industrie, er sterke bezwaren tegen hebben als niet-zeldzame walvissoorten weer bejaagd zouden worden. Dat liet de antropoloog Arne Kalland in een scherpzinnige analyse zien. Hij maakte aannemelijk dat de walvis een hedendaags totemdier is geworden: het is taboe om ze als vee af te slachten en ze worden als een soort pseudo-voorouders vereerd.

Welke eigenschappen maken walvissen zo geschikt om als totem te dienen? Waardoor appelleren zij aan de emoties van vooral westerse stedelingen? De meesten hebben nooit een walvis gezien, net zo min als de Indiase elite uit eigen ervaring bekend is met de wilde tijger. Maar onder hen bevinden zich wel de vaak gulle donateurs van de natuurbeschermingsorganisaties, de milieuactivisten en strijders voor dierenrechten. Zij moeten toch de gelgenheid krijgen hun schuldgevoelens op een zinvolle manier af te kopen?

Op een bizarre manier werden aantrekkelijke eigenschappen van sterk uiteenlopende walvissoorten bij elkaar gevoegd. Zo werd op papier, en misschien niet eens bewust, de ideale walvis geassembleerd om als totemdier te dienen en donaties los te weken. Een symbolische superwalvis die nooit heeft geleefd en nooit zal leven. Een dier dat in het boek van de denkbeeldige wezens van Jorge Luis Borges niet zou ontstaan tussen de eenhoorn, het hemelhert en de honderdkop. Moeilijk te maken is deze superwalvis niet. Neem het volume van de blauwe vinvis, het grootste dier op aarde. Pers in de kop de overvloedig geplooide hersenen van de potvis, het grootste brein dat een dier ooit heeft meegetorst. Geef hem de speelsheid mee van de bultrug en de sociale intelligentie en nieuwsgierigheid van de dolfijnen uit de Sundarbans en laat hem als het even kan geheimzinnig glimlachen als een boeddha. Nu nog, maar dat is wel cruciaal, zijn leefgebied afbakenen. De symbolische superwalvis leeft ver van vervuilde steden en rivieren en komt uitsluitend voor in zuiver zeewater. Het zijn vrijwel mensloze gebieden waar hoogstens af en toe een o zo nobele Inuit in zijn kajak voorbij peddelt.

Duiken er plotseling tientallen bruinvissen en dolfijnen op in vervuilde zee langs kusten waar donateurs wonen, dan is dat verontrustend. Het gebeurde onlangs in Nederland en er werd onmiddellijk behoefte gevoeld aan duiding. Is de kabeljauw, prooidier voor deze walvissen, nu echt op, of kwam het door de toegenomen herrie onder water, waardoor de dieren tijdelijk doof kunnen worden en gedesoriënteerd raken. Of was dit het zoveelste teken dat de klimaatverandering een feit is en de walvissen van slag zijn door de gestegen temperatuur van het water. Ik zal niet ontkennen dat het verschijnen van die dolfijnen en bruinvissen onderzoek behoeft, net zoals toen er, een stuk of twintig walvissen aanspoelden in de Baai van Bengalen. De lokale bevolking probeerde zoveel mogelijk van de dieren te bevrijden, zelfs de exemplaren die Edward Blyth had gereserveerd om te doden, en te prepareren. Maar je kunt je afvragen of die actie van de lokale bewoners werkelijk was ingegeven door een vorm van "an environmental unconscious", zoals Ghosh denkt. Ik kan me voorstellen dat zij in de verschijning van die onbegrijpelijke dieren een teken zagen, maar waren de mensen niet gewoon bang voor de wraak van de een of andere God, of duivels wezen, net zoals de Kerinciërs het tijgervolk vreesden? De reusachtige walvissen in

de Baai van Bengalen strandden na een vloedgolf waarvan de bevolking heel goed wist dat die levensgevaarlijk kan zijn.

De schrijver P.F.Thomése schetste in zijn verhaal "Leviathan" hoe de lokale bewoners reageerden op een walvis die tijdens een hevige storm in de zestiende eeuw aanspoelde op het strand van Noordwijk. In dit fictieve verhaal wilden de bewoners dat de walvis wegging, zodat zij ook weg konden gaan. Maar de walvis ging niet weg. De verschijning van de walvis was uiterst verontrustend en vroeg om duiding. Was het een teken van God?

De Groenlandse walvis en de blauwe vinvis waren bijna uitgeroeid en zijn nog altijd ernstig bedreigde diersoorten. Met dat lot moet ook de symbolische superwalvis worden opgezaald, waarna hij volledige bescherming verdient tegen walvisjagers. Al bestaat de symbolische walvis niet werkelijk, hij mag niet sterven. Het is een heilig dier en wie lang spaart kan op pelgrimstocht in de hoop er een te zien, of zelfs aan te raken. Het vereren van de walvis is een vorm van religie geworden. Kalland maakte bezwaar tegen deze gang van zaken, omdat daardoor armlastige Noorse walvisjagers werden benadeeld. Ik deel die bezwaren niet, zolang de bescherming maar werkt. En die jagers gun ik eeuwig wachtgeld. Het lijkt me onwaarschijnlijk dat wanneer beperkte jacht op niet-zeldzame walvissoorten wordt toegestaan, de walvisjagers zich niet ook aan andere, wél bedreigde soorten zullen vergrijpen. Je kunt bovendien niet van donateurs die nooit een walvis hebben gezien verlangen dat zij zich in de classificatie, ecologie en specifieke gedragingen van 75 tot 80 walvissoorten zullen verdiepen. Ik begrijp Kallands bezwaren natuurlijk wel en ook dat het anders zou kunnen, maar het lijkt me een geoorloofde vorm van *wild fiction*, voor het goede doel.

De bescherming van walvissen is voor politici en vertegenwoordigers van vervuilende industrieën een ideaal onderwerp om steun aan te geven. De walvissen leven ver weg van economisch belangrijke gebieden en de walvisvaart heeft nog nauwelijks economische belang, behalve in een land als Japan. Kalland wees erop dat politici, door de strijd voor het moratorium te steunen, behalve een paar walvisjagers, niemand voor het hoofd stoten, terwijl ze wel kunnen zeggen begaan te zijn met het milieu.

Waterton, anders dan nogal wat hedendaagse politici, was oprecht betrokken, en besloot zelf een reservaat op te richten. De eerste reis naar Brits Guyana in 1812 had hem mentaal veranderd. Hij was in 1813 nog bijna afgereisd met een officiële expeditie naar Madagascar, waarvan hij verwachtte dat die hem de erkenning had kunnen opleveren van serieuze naturalist, maar hij moest er om gezondheidsredenen vanaf zien. De malaria die hij in Brits Guyana opliep, was hem bijna fataal geworden en het kostte hem jaren om te herstellen. Behalve dat Waterton had ervaren hoe verruimend het is in een ongerept regenwoud te vertoeven, had hij ook bewondering gekregen voor de manier van leven van de Indianen en de slaven die van de plantages ontsnapt waren en in het woud wisten te overleven.

In Engeland stoorde Waterton zich in toenemende mate aan de spoorwegen en de onvoorstelbare hoeveelheid fabrieksschoorstenen die in het landschap verschenen. In plaats van naar Madagascar te gaan, besloot hij om de eerste tijd zijn energie te richten op Walton Hall. Hij wilde van het landgoed dat hij had geërfd een vrijplaats maken voor planten en dieren die in zijn ogen werden bedreigd. Als scherp waarnemer had hij al lang gezien dat de vogels, kikkers, padden en allerlei plantensoorten die in zijn jeugd veel voorkwamen, sterk in aantal achteruit waren gegaan. Hij creëerde veilige plekjes en nestplaatsen voor uilen en ijsvogels en deed in feite al actief aan natuurbeheer. Het moest een katholieke oase worden in een protestantse woestijn. Daarom doet het des te merkwaardiger aan dat hij de dassen en de vossen die onder de wortels van eeuwenoude eiken op zijn landgoed bivakkeerden, liet vangen om ze buiten de muren van zijn paradijs los te laten in de weilanden. Je zou verwachten dat hij ten minste de opportunistische vos - was dat volgens Reve niet een typisch katholiek dier? - had willen beschermen, maar misschien was Waterton zo bezorgd over zijn geliefde vogels dat hij deze geloofsgenoot verbande.

Waterton bespeurde ook de desastreuze effecten van de soda-lozingen door de zeepfabriek die vlakbij het landgoed stond. Het water werd ernstig vervuild en tot zijn ontzetting stierven de bomen. Hij protesteerde fel tegen deze ontwikkelingen en spande een rechtzaak aan tegen de zeepzieder die er uiteindelijk toe leidde dat de fabriek werd verplaatst. Blijkbaar waren de protestantse rechters toch wel voor rede vatbaar. Meer en meer trok Waterton zich wrokkig terug binnen de muren van Walton Hall. Niet als nobele wilde, maar als aristocraat die zich met enkele familieleden en zijn personeel verschanste in zijn zelf gecreëerde paradijs.

Ghosh begon zijn verhaal met een definitie van menselijke uniciteit: als er iets is dat mens en dier onderscheidt dan is het wel dat mensen de wereld ervaren door middel van verhalen. In deze lezing deed ik iets dergelijks en definieerde de mens als het enige wezen op aarde dat natuurreservaten sticht. Dit spelletje van het afbakenen van de mens-dier grens is op zijn minst enkele duizenden jaren oud. De mens zou het enige politieke dier zijn, het enige wezen met moraal, het enige lachende dier, of het enige met rede begiftigde dier. Geen dier zou beseft van tijd hebben. De mens zou als enige werktuigen gebruiken, symbolisch kunnen denken, zich van zichzelf bewust zijn, een ziel bezitten, of in staat zijn tot een religieuze ervaring. De lijst is eindeloos uit te breiden bijvoorbeeld door te zeggen dat alleen de mens natuurreservaten sticht of de wereld ervaart door het vertellen van verhalen.

Ik begrijp natuurlijk heel goed wat Ghosh bedoelt en het is zonder twijfel waar dat er geen enkele andere diersoort bestaat bij wie het vertellen van verhalen, verbeeldingskracht, fantasie en het vermogen te redeneren zo sterk ontwikkeld zijn als bij de mens, maar zorgde niet juist de dualistische opvatting van mens en natuur voor zoveel ellende? In *The Ape and the Sushimaster* heeft Frans de Waal, naar mijn idee overtuigend, laten zien dat de verschillen gradueel zijn en niet absoluut. Maar helaas de definieert de mens zichzelf onmiddellijk opnieuw zodra de oude tweedeling niet langer voldoet en hij, in zijn ogen, van zijn zelf opgerichte voetstuk dreigt te tuimelen.

In macht geïnteresseerde chimpanseemannetjes bedrijven iets dat verdacht veel op politiek lijkt. Mensapen vertonen het begin van moraal, aan de menselijke lach verwante gelaatsexpressies zijn ook bij mensapen gevonden. Werktuiggebruik is wijder verbreid dan ooit voor mogelijk werd gehouden en zelfs bij vogels vastgesteld. Dolfijnen en mensapen bezitten iets dat verdacht veel lijkt op zelfbewustzijn. Ze herkennen zichzelf in de spiegel. Er zijn dieren die een zeker beseft van tijd hebben. Dieren hebben inderdaad geen ziel, maar wij ook niet. Sommige olifanten hebben zoveel esthetisch gevoel dat ze met plezier schilderen met hun slurf en van de opbrengst van hun werk zelfs hun verzorgers kunnen onderhouden, al is dat natuurlijk geen criterium voor het maken van goede kunst (er zijn ook zeer goed schilderende, maar nauwelijks verkopende olifanten). Zelfs het allereerste begin van wat je een religieuze ervaring zou kunnen noemen, is bij dieren geobserveerd en dan doel ik niet op het zeventiende-eeuwse paard dat daartoe in staat werd geacht omdat het knielde en zijn tong uitstak wanneer het de hostie kreeg toegediend.

De chimpansee-onderzoeker Adriaan Kortlandt schijnt eens te hebben gezien hoe de leider van een groep West-Afrikaanse chimpansees gefascineerd raakte door de ondergaande zon, een fenomeen dat sterk de aandacht trekt, omdat die reusachtige roodgeel gekleurde bal in de buurt van de evenaar zo snel naar beneden zakt dat je het bijna met het blote oog kunt volgen. De leider van de groep ging ervoor zitten en de andere groepsleden deden het hem na. Na enige tijd, de zon was inmiddels een stuk verder gezakt, maar nog niet onder, stond de leider op, draaide zich om en liep weg, op de voet gevolgd door de rest van de groep. Al snel hield hij weer stil en liep terug naar de plaats waar hij eerder had gezeten. De groep volgde hem en gezamenlijk keken zij opnieuw gebiologeerd naar de ondergaande zon.

Ik ga er zonder meer vanuit dat dit geen *wild fiction* is, maar werkelijk door Kortlandt werd geobserveerd, en dan kun je toch bijna niet anders dan concluderen dat deze chimpansees geboeid zijn geweest door een natuurverschijnsel dat niet direct verband houdt

met veiligheid, het verwerven van voedsel, of seks. Hoeveel stappen is dat verwijderd van een religieuze ervaring? Het is in elk geval een aanwijzing te meer dat het verschil tussen mens en dier niet absoluut is zoals millennia lang werd gedacht, en door het cartesiaanse denken nog eens werd versterkt, maar gradueel.

De roman is nog altijd een geschikte literaire vorm om te schrijven over de natuur en haar eventuele teloorgang, maar voor mij zeker niet zaligmakend. Poëzie, essay, of documentaire (reportage, of film) bieden weer andere mogelijkheden die de roman niet of in mindere mate te bieden heeft. En wie er een voorstander van is dat de lokale bevolking in natuureservaten mag blijven wonen, kan, denk ik, maar beter voorzichtig zijn met het benadrukken van de uniciteit van de mens. Voor je het weet worden de lokale bewoners verzocht op te krassen.

Voornaamste bronnen.

Richard Aldington, 1949. *The Strange Life of Charles Waterton*. London: Evans Brothers Limited.

Julia Blackburn, 1989. *Charles Waterton 1782-1865: Traveller and Conservationist*. London: The Bodley head.

Tijs Goldschmidt, 2002. "De walvis dient ten eeuwige dage beschermd te worden," in *NRC-Handelsblad*, 8 juni 2002.

Arne Kalland, 1992. "Management by totemization: whale symbolism and the anti-whaling campaign." *Arctic* 46 (2): 124-133

Henri Michaux, 1929/1985. *Ecuador: een reisjournaal* (oorspronkelijk: *Ecuador: journal de voyage*) Utrecht: Veen.

Edith Sitwell, 1971. *English Eccentrics*. England: Penguin Books.

Keith Thomas, 1983. *Man and the Natural World, Changing Attitudes in England (1500-1800)*. England: Allen lane, Penguin Books.

Sander Voormolen, "Alle titi's." Marc Van Roosmalen ontdekt de ene nieuwe soort na de andere, in *NRC-Handelsblad* 27-07-2002.

Charles Waterton, 1879. *Wanderings in South America, the North-West of the United States, and the Antilles, in the Years 1812, 1816, 1820 & 1824*. England: Macmillan and co.

Edward Wilson, 2002. *The Future of Life*, New York: Knopf